

כלכלת חירות

הפריט המפתיע ביותר ברשימת רבי-המכר של 2014 היה ספרו של הכלכלן הצרפתי תומס פיקטי "ההון במאה ה-21". זוהי מסה דחוסה בת 700 עמודים על תיאוריה כלכלית, מגובה בשפע נתונים סטטיסטיים. לא החומר שסנסציות ספרותיות עשויות ממנו בדרך כלל.

הרבה מקסמו של הספר בא לו מן הדרך שתיעד בה את התופעה המשנה את פניהן של חברות ברחבי העולם: בכלכלה הגלובלית של זמננו, האי-שוויון מתרחב והולך. בארצות הברית, בין השנים 1979 ו-2013, הכנסות המאיון העליון גדלו ביותר מ-240 אחוז, ואילו הכנסות החמישון התחתון גדלו ב-10 אחוזים בלבד. מטלטל אפילו יותר הוא השוני בהכנסה מהון, כגון בתיים, מניות ואיגרות חוב. כאן, המאיון העליון נהנה מעלייה בת 300 אחוזים, בעוד בחמישון התחתון נרשמה צניחה בת 60 אחוז. בזירה הכלל-עולמית, הונם של 85 האנשים העשירים בעולם שווה להונה של מחציתה הענייה של האנושות – 3.5 מיליארדי אנשים.

תרומתו של פיקטי גלומה בהסבר שנתן לתופעה הזו. כלכלת השוק, הוא טוען, נוטה להגדיל את השוויון ולהפחיתו בעת ובעונה אחת. היא מגדילה אותו על ידי כך שהיא מפיצה

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

חינוך, השכלה והכשרה מקצועית במעגלים רחבים מאי פעם; אך היא מפחיתה את השוויון מפני שלאורך הזמן, בייחוד במשקים מפותחים, שיעור התשואה על ההון נוטה להיות גדול משיעור הצמיחה בהכנסות ובתוצר. וכך, בעלי נכסים והון מתעשרים מהר יותר מאלה הנשענים רק על הכנסות מעבודתם. העלייה באי-שוויון, אומר פיקטי, "מציבה איום פוטנציאלי על החברות הדמוקרטיות ועל ערכי הצדק החברתי שהן מושתתות עליהם".

כל זה הוא רק פרק עדכני בסיפור ישן. ישעיה ברלין הראה שלא כל הערכים יכולים להתקיים בצוותא; למשל, לענייננו, חופש ושוויון. אפשר להחזיק באחד או בשני אך לא בשניהם יחדיו. ככל שהחופש הכלכלי גדל, יש פחות שוויון; וככל שגדול השוויון, כן קטן החופש. זה היה שורש המלחמה הקרה בין הקפיטליזם והקומוניזם. הקומוניזם הפסיד במערכה. בשנות השמונים, בימי ממשל רונלד רייגן בארצות הברית וממשלת מרגרט תאצ'ר בבריטניה, ידעו השווקים במערב ליברליזציה ושגשוג, ואילו ברית המועצות הידרדרה עד לקריסתה המוחלטת. אולם לחופש כלכלי חסר מעצורים יש צרות משלו, וספרו של פיקטי הוא אחד מכמה תמרורי אזהרה.

מציאות זו מחדדת את האקטואליות של החקיקה החברתית שבפרשת בהר. התורה מעמיקה חשוב על הכלכלה, אך יותר מכך על הסוגיות המוסריות והאנושיות היסודיות הכרוכות בה. באיזה סוג של חברה אנחנו רוצים לחיות? איזה סדר חברתי עושה את מרב הצדק עם כבוד האדם ועם הנימים העדינים הקושרים אותנו זה אל זה ואל אלוהינו?

המייחד את היהדות הוא מחויבותה לחופש ולשוויון גם יחד – תוך שהיא מכירה במתח שביניהם. פרקי הפתיחה של

ספר בראשית מבהירים את השלכותיה של המתנה שנתן אלוהים לבני האדם – חופש הפרט. אלא שאנחנו יצורים חברתיים, ועל כן דרוש לנו גם חופש כקבוצה. חופש זה הוא עניינם של פרקי הפתיחה של החומש הבא, חומש שמות. הם מציגים את מצרים כדוגמה לחברה השוללת מאנשים את חירותם, משעבדת אוכלוסיות ומכפיפה את הרבים לרצונם של המעטים. פעם אחר פעם מסבירה התורה את מצוותיה כדרכים לשימורה של החירות, בהזכיר לנו את יציאת מצרים ואת היותנו, קודם לה, עבדים.

אך התורה מחויבת גם לכבודם השווה של כל אלה שנבראו בצלם אלוהים ואשר נתונים לריבונותו. השאיפה לשוויון לא הגיעה למימושה המלא בשום שלב בתקופת המקרא. בישראל הקדומה היה מדרג חברתי. לא כל אחד יכול היה למלוך; לא כולם היו כוהנים. אבל ביהדות לא הייתה מעולם מערכת מעמדית. אין בה מקבילה לחלוקה החברתית המוצעת אצל אפלטון בין אנשי זהב, כסף וארד, ולא לאמונתו של אריסטו שיש אנשים שנולדו לשלוט ויש אנשים שנולדו להישלט. בקהילת-הברית שהתורה חוזה, כולנו בניו של אלוהים, כולנו יקרים בעיניו, ולכל אחד מאתנו יש דבר-מה ייחודי לתרום לטוב המשותף.

התובנה היסודית של פרשת בהר היא בדיוק זו שמשמיענו פיקטי: שאי-שוויון כלכלי נוטה לגדול עם הזמן, והתוצאה עלולה להיות שגם החופש יאבד. נטל של חובות עלול להפוך אנשים לעבדים. בימי התנ"ך, החייבים נאלצו לפעמים למכור את עצמם לעבדות ממש, שכן זו הייתה הדרך היחידה להבטיח לעצמם ולמשפחתם מזון וקורת גג. משפחות נאלצו למכור את אדמתן: את נחלת אבותיהן מימי משה. זהו תהליך שסופו ידוע: חברה שבה מעט בעלי נחלות גדולות והמוני צמיתים מרוששים.

הפתרון שהתורה מציגה הוא שמיטת הכספים: שיקום תקופתי של חירויות היסוד. אחת לשבע שנים כל החובות נמחקים וכל העבדים העבריים יוצאים לחופשי. בתום כל שבעה מחזורי שמיטה, בשנת היובל, נחלות האבות חוזרות לבעליהן המקוריים (בחריגים מסוימים). על פעמון החירות בפילדלפיה חרותות, בתרגום אנגלי, מילותיה המפורסמות של מצוות היובל, "וְקָרָאתָ דְרֹר בְּאָרֶץ לְכָל יִשְׂרָאֵל" (ויקרא כה, י). כה רלבנטי נשאר החזון הזה, שתנועה בינלאומית שקראה למחיקת חובות של מדינות מתפתחות בשנת 2000 נקראה "Jubilee 2000" (יובל 2000): אזכור מפורש לעקרונות המוצגים בפרשתנו.

ראוי לציין שלוש נקודות באשר למצעה החברתי-כלכלי של התורה. ראשית, יותר משהמטרה היא שוויון כלכלי גרידא, המטרה היא חירות האדם. אובדן נחלה, או כריעה תחת נטל חוב, הם הגבלה ממשית של החופש. 5 בתפיסה היהודית של הממד המוסרי בכלכלה, יסוד מוסד הוא רעיון העצמאות הכלכלית: "וַיֵּשְׁבוּ אִישׁ תַּחַת גִּפְנוֹ וְתַחַת תְּאֲנָתוֹ" (מיכה ד, ד). בברכת המזון אנו מבקשים, "ונא אל תצריכנו, ה' אלוהינו, לא לידי מתנת בשר ודם ולא לידי הלוואתם... שלא נבוש ולא ניכלם". יש משהו משפיל מאוד באובדן העצמאות הכלכלית ובתלות הכפויה ברצונם הטוב של אחרים. משום כך, הציוויים בפרשת בהר מכוונים לא אל השוויון אלא אל שיקום יכולתם של הבריות לעבוד למחייתם מתוך חופש ועצמאות.

שנית, התורה מוציאה את המערכת כולה מידיהם של מחוקקים בני אנוש. כולה מושתתת על שני רעיונות יסוד בדבר ההון והעבודה. הרעיון הראשון: הארץ כולה שייכת לקב"ה: "וְהָאָרֶץ לֹא תִמְכַּר לְצִמְתָּהּ, כִּי לִי הָאָרֶץ. כִּי גֵרִים וְתוֹשָׁבִים אַתֶּם

שיהודים שאפו ליצור – כאן על פני האדמה, לא בעבים מעל ולא בעולם הבא – שיטות למרוב החירות והיצירתיות של האדם. היסודות מונחים בפרשתנו, שמילותיה העתיקות עדיין נוסכות בנו השראה.

שאלות לשולחן שבת:

- מה לדעתכם חשוב יותר, חופש או שוויון?
- במה קשורה היותנו ברואים בצלם אלוהים לשוויון ולחופש?
- למה לדעתכם רבים כל כך זוכי פרס נובל היהודים?

עמדי" (ויקרא כה, כג). הרעיון השני: גם האנשים שייכים לקב"ה. "כי עבדי הם אשר הוצאתי אתם מארץ מצרים, לא ימכרו ממכרת עבד" (שם מב). פירוש הדבר הוא שהחירות האישית והכלכלית אינה נתונה למיקח וממכר פוליטי. אלו הן זכויות מתת-ידו של הקב"ה, שאינן ניתנות להכחשה. זה מקורם של דברי נשיא ארצות הברית ג'ון פ' קנדי בנאום ההשבעה שלו ב-1961, על אודות "אמונות מהפכניות שאבותינו לחמו למענן", קרי "האמונה שזכויות האדם באות לא מנדיבותה של המדינה אלא מידו של אלוהים".

שלישית, התורה אומרת לנו שהכלכלה היא תחום העומד על יסודות מוסריים, ושעליה להישאר כזו. החשוב בעיניה איננו מדדים טכניים כגון שיעור הצמיחה או אמות מידה מוחלטות של עושר, אלא איכותן ומרקמן של מערכות היחסים: עצמאותם של אנשים ותחושת הערך העצמי שלהם, הדרכים שהמערכת מפלסת לאדם להתאוששות מהתרוששות, והמידה שבה היא מאפשרת לבניה של החברה לחיות לאור הברכה "יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך" (תהלים קכח, ב).

אין עוד תחום אוניברסלי של עיון ומחקר שהיהודים בולטים בו עד כדי כך. 41 אחוזים מזוכי פרס נובל בכלכלה הם יהודים. יהודים פיתחו כמה מן הרעיונות החשובים ביותר בתחום זה: תיאוריית היתרון היחסי של דיוויד ריקרדו, תורת המשחקים של ג'ון פון-נוימן (ובפיתוחו של ישראל אומן), התיאוריה המוניטרית של מילטון פרידמן, הרחבת התיאוריה הכלכלית לתחום הדינמיקה המשפחתית בידי גארי בקר, תורת הכלכלה ההתנהגותית של דניאל כהנמן ועמוס טברסקי, ועוד ועוד. הממד המוסרי בלט בעבודתם של רבים מהם. יש משהו מרשים, רוחני אפילו, בעובדה

- 1 Thomas Picketty, *Capital in the Twenty-First Century*, translation: Arthur Goldhammer, Belknap Press of Harvard University Press, 2014
- 2 <http://www.theatlantic.com/business/archive/2012/12/a-giant-statistical-round-up-of-the-income-inequality-crisis-in-16-charts/266074>
- 3 <http://www.theguardian.com/business/2014/jan/20/oxfam-85-richest-people-half-of-the-world>
- 4 ישעיה ברלין, "שני מושגים של חירות" בתוך ברלין, ארבע מסות על חירות, מאנגלית: יעקב שרת, תל-אביב: רשפים, תשל"א.
- 5 זהו טיעונו של הכלכלן זוכה נובל אמרטיה סן בספרו "פיתוח כחופש": Amartya Sen, *Development as Freedom*, Oxford Paperbacks, 2001.
- 6 ראו ערך "זוכי פרס נובל ממוצא יהודי" בוויקיפדיה, ומוטב במקביל בוויקיפדיה האנגלית המעודכן לשנת 2014.